

حق حریم خصوصی در قوانین موضوعه ایران و تطبیق آن در قوانین اسلام

مصیب ترکی رودبار^۱

چکیده

مسئله حریم خصوصی یک پدیده حقوقی جدید در مغرب زمین است ولی با واریسی شریعت پی می‌بریم، که ابعاد آن در اسلام نیز مورد توجه قرار گرفته است. مقاله حاضر تلاشی است در بررسی مبانی حریم خصوصی در فقه اسلامی و حقوق ایران و چالش‌هایی که در این زمینه وجود دارد. این مقاله به شیوه توصیفی-تحلیلی انجام شده و در آن اشاره شده است که در فقه اسلامی، احکام فراوانی وجود دارد که به حریم خصوصی و قلمرو آن مربوط می‌شود، در تحلیل این احکام، ابتدا باید اصول و مبانی آن را شناخت. در نظام حقوقی ایران حریم خصوصی بصورت مشخص حمایت نشده است. در واقع، حق مستقلی به نام حریم خصوصی وجود ندارد و حق مذکور، مفاد تازه‌ای ندارد و مطلب خاصی نیز نمی‌گوید. قانون اساسی، قانون مجازات اسلامی، قانون آئین دادرسی کیفری، قانون مطبوعات، قانون و مقررات مربوط به ارتباطات پستی و تلفنی؛ در زمره قوانین و مقرراتی هستند که گاه ضمنی و گاه صراحتاً از برخی مصادیق حریم خصوصی حمایت کرده‌اند.

واژگان کلیدی: حریم خصوصی، قوانین موضوعه، آزادی بیان، حقوق شهروندی، قوانین اسلام

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه پیام نور، مرکز مشهد Mosayebtorki1366@gmail.com

مقدمه

حریم خصوصی از موضوعات بنیادین حقوق بشری و یکی از مفاهیم نظام‌های حقوقی توسعه یافته است که ارتباط بسیار نزدیکی با کرامت انسان‌ها دارد. بنابراین پشتیبانی و حمایت از شخصیت افراد و حقوق شهروندان نیازمند حمایت از حریم خصوصی است و این موضوع از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد. تهدیداتی که نسبت به حریم خصوصی وجود دارد نه تنها از ناحیه دولت‌ها بلکه از جانب واحدهای شبه دولتی و نیز افراد معمولی نیز متصور است. افراد معمولی با امکان دسترسی به بسیاری از وسایل پیچیده می‌توانند نظارت سمعی و بصری بر احوال دیگران صورت دهند و در بسیاری از عرصه‌ها ظرفیت‌های تکنولوژیکی از حمایت‌های قانونی حریم خصوصی سبقت گرفته‌اند. این عوامل سبب شده‌اند تا حریم خصوصی در زمره یکی از مهم‌ترین مصادیق حقوق بشر شناخته شده و در بسیاری از اسناد بین‌المللی راجع به حقوق بشر به غیرقابل تعرض بودن آن تصریح شود. همچنین در قوانین حقوقی بسیاری از کشورهای جهان نیز حریم خصوصی بطور کلی یا مصداقی مورد شناسایی و حمایت قرار گرفته است. هرچند که چگونگی این حمایت محل نزاع و اختلاف است. رویکرد قوانین ایران در این مورد شاسیته تدقیق و تحقیق است. ضمن اینکه بررسی و مطالعه اقوال فقها در این موضوع و موضوعات مشابه و نیز بررسی تکلیف حقوقی که قانونگذاران کشور در اینباره حکم نموده‌اند لازم و ضروری است.

۱۴۲

حریم خصوصی بعنوان اصل سامان‌بخش جامعه مدنی شناخته شده است و در بطن قرارداد فرضی هر جامعه مضمّن است و زمینه همزیستی مسالمت‌آمیز را در جامعه فراهم می‌آورد (انصاری، ۱۳۸۶: ۲). بطور سنتی مفهوم حریم خصوصی بیشتر ناظر به حقوقی بوده است که با منافع اشخاص نسبت به اموال و بویژه زمین مرتبط بوده است. در حالیکه امروزه پیشرفت علم نه تنها باعث تحول مفهوم بلکه باعث توسعه قلمرو حریم خصوصی نیز شده است، بنحویکه امروزه از حریم خصوصی انسان بر داده‌های کامپیوتری، نامه‌های الکترونیکی، گفتگوهای الکترونیکی و ... سخن به میان می‌آید. حریم خصوصی با مسائل مختلفی، از جمله فرهنگ، نوع رژیم سیاسی حاکم بر یک جامعه و امثال اینها ارتباط دارد. لذا در ارائه تعریف از حریم خصوصی آسان نیست. گذر زمان نیز در این مفهوم موثر است. چه بسا، مسائلی که در گذشته جزء حریم خصوصی نبود امروزه داخل در حریم خصوصی شده باشند و بالعکس. به نظر می‌رسد در مجموع بتوان گفت که حریم خصوصی محدوده‌ای از زندگی شخص است که بوسیله قانون و عرف تعیین شده و ارتباطی با عموم ندارد بنحویکه دخالت دیگری در آن ممکن است باعث جریحه‌دار شدن احساسات شخص یا تحقیر شدن وی نزد دیگران بعنوان موجود انسانی شود.

در حقوق ایران حریم خصوصی مفهوم تعریف شده‌ای ندارد و در قوانین ایران نیز اعم از اساسی یا عادی، عبارت «حریم خصوصی» مورد استفاده قرار نگرفته است و قانونگذار، بطور کلی، به استعمال الفاظی که دلالت

بر این معنا دارند بسنده کرده است. در این مورد می‌توان به مواد (۵۸۰) و (۶۴۰) دفتر پنجم قانون مجازات اسلامی و مواد (۱)، (۲)، (۱۶) و (۱۷) قانون مجازات جرائم رایانه‌ای اشاره کرد که تلویحا به حفظ حرمت حریم خصوصی اشاره دارند. مسأله حریم خصوصی یک پدیده حقوقی جدید در مغرب زمین است ولی با واریسی شریعت و فقه پی می‌بریم، که ابعاد آن در اسلام و در فقه امامیه، مورد توجه قرار گرفته است. در واقع، در فقه امامیه به این حق با وجود ریشه داشتن در منابع فقه، بصورت خاص، مدون و مستقل توجه نشده است و فقها عنوان خاصی در این خصوص تدوین نکرده‌اند؛ اما در بسیاری از موارد و در ابواب مختلف فقهی به تناسب بحث، به حمایت از مصادیق حریم خصوصی پرداخته‌اند (قهفرخی، ۱۳۹۲: ۵۶). علمای اخلاق و فقهای امامیه هرگونه تعرض نسبت به حریم خصوصی را نهی نموده‌اند و پیروان خود را به پرهیز از نقض حریم خصوصی دیگران سفارش می‌کنند.

در راستای اهمیت این موضوع در پژوهش حاضر حمایت و حفاظت از حریم خصوصی در مبانی فقهی و حقوقی مورد بررسی قرار می‌گیرد تا معین شود قلمرو حریم خصوصی شامل چه عرصه‌هایی است؟ و موازین فقهی و حقوق موضوعه ایران چه مقررات و قوانینی را در حفظ و حمایت از آن گوشزد و تدوین نموده‌اند؟

۱- مفهوم‌شناسی حریم خصوصی

۱-۱- مفهوم حریم

حریم در لغت، به معنای «حرمت و احترام»، «آبروی مردم»، «گرداگرد حوض و چاه»، «پیرامون»، «دورادور»، «دور و بر»، «حوالی و اطراف» و ... آورده شده است (دهخدا، ۱۳۷۳، ذیل ماده حریم؛ انوری، ۱۳۸۱، ذیل ماده حریم) ولی در اصل، واژه‌ای عربی و از ریشه «حرم» (حاء و راء و میم) است که به معنای منع و تشدید می‌باشد (ابوالحسین، ۱۴۰۴ق، ذیل ماده حرم).

حریم در فقه نیز به معنای منع است؛ یعنی چیزی که نزدیک شدن به آن برای غیر صاحب‌اش ممنوع است (مجلسی، ۱۴۰۶ق: ۲۴۱). موضوع حریم در فقه از دو جنبه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است؛ یکی جنبه اقتصادی و دیگری جنبه اخلاقی. جنبه اقتصادی به مال بر می‌گردد؛ اما جنبه اخلاقی مربوط به مال نیست؛ بلکه مربوط به مالک مال است و لذا حریم، به خود انسان نیز اضافه می‌شود. بر این اساس، فقها برای حریم، دو مصداق ذکر کرده‌اند؛ یکی در مورد اموال و دیگری در مورد انسان. آنان معمولاً مصداق اول را در باب «احیاء موات» و مصداق دوم را در ابواب «جهاد» و «حدود» مطرح کرده‌اند (اسکندری، ۱۳۸۹: ۱۵۰).

۱-۱-۱- کاربرد «حریم» در اموال

مرحوم علامه حلی، حریم در کاربرد نخست را اینگونه تعریف کرده است: «حریم، اشاره است به مواضع نزدیک (یک چیز) که استفاده کامل از آن چیز، نیازمند به آن مواضع باشد؛ همانند راه به سوی آب و محل ریختن خاک (چاه) و مانند آن» (اسکندری، ۱۳۸۹: ۱۵۰). امام خمینی (ره) نیز در مورد این کاربرد چنین بیان نموده است:

کسی که زمین بایری را برای احداث خانه، باغ، مزرعه یا غیر آنها آباد کند، آن مقدار از زمین بایر اطراف آن که استفاده کامل از شیء احداث‌شده، نیازمند آن است و عادتاً متعلق به مصالح آن است، تابع شیء احداث شده بوده و حریم نامیده می‌شود (موسوی خمینی، ۱۳۷۹: ۱۸۹). مرحوم صاحب جواهر، همین تعریف را با کمی اختلاف در عبارت، از مرحوم شهید نقل نموده است (نجفی، ۱۳۹۲: ۳۲). در عبارات دیگر فقها نیز مشابه همین تعریف آمده است.

البته حریم در مورد مسجد، رودخانه، جاده و امثال آنها نیز بکار رفته است که آنها ملک کسی نیستند؛ اما موارد مذکور، مربوط به عموم است و استفاده عموم از هریک از آنها نیازمند آن است که برای هریک از آنها حریمی در نظر گرفته شود. این مصداق حریم، عمدتاً ناظر به جنبه اقتصادی است؛ اما یک جنبه اخلاقی را نیز در بر دارد که همان احترام است؛ یعنی اینکه افراد دیگر از تصرف در حریم این مال ممنوع شده‌اند و در حقیقت نوعی احترام به مالک آن است و بدین معناست که در تنگنا قرار دادن مومن جایز نیست، ولو از طریق تصرف در حریم مال او باشد (اسکندری، ۱۳۸۹: ۱۵۱).

۱۴۴

۱-۱-۲- کاربرد «حریم» در مورد انسان

مصداق دوم حریم عبارت است از: «چیزی که (انسان) از آن دفاع و حمایت می‌کند و بر سر آن می‌جنگد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۲۸۴). این معنا هم آبروی انسان و هم اهل و عیال او را شامل می‌شود. شهید ثانی در بحث دفاع از نفس نوشته است: «انسان حق دارد در حد توان از جان و حریم و مال خویش دفاع کند» (شهید ثانی، ۱۴۱۹ق: ۴۹).

امام خمینی (ره) نیز می‌فرماید: «اشکالی نیست در اینکه انسان، حق دارد از جان و حریم و مالش در برابر محارب و مهاجم و دزد و مانند آنها دفاع کند» (موسوی خمینی، ۱۳۷۹: ۴۶۳). ملاحظه می‌شود که فقها، کلمه حریم را در برابر «جان» و «مال» بکار برده‌اند.

از منظر حقوقی باید گفت، ماده (۱۳۶) قانون مدنی، برای اولین بار واژه حریم اینگونه تعریف شده است: «حریم، مقداری از اراضی اطراف ملک و قنات و نهر و امثال آن است که برای کمال انتفاع از آن، ضرورت

دارد». این تعریف، همان تعریفی است که فقها برای کاربرد نخست حریم ارائه کرده‌اند و در این رابطه قانونگذاران تعریف مستقلی از حریم ارائه نکرده‌اند.

۱-۲- مفهوم حریم خصوصی

اصطلاح حریم خصوصی با اینکه در مباحث فلسفی، سیاسی و حقوقی مکرر بکار برده می‌شود اما هنوز تعریف یا تحلیل واحدی از این اصطلاح ارائه نشده است. بطور کلی حریم خصوصی یک مفهوم سیال است که امروزه از جمله آزادی، کنترل بر جسم خود، خلوت و تنهایی در منزل، کنترل بر اطلاعات راجع به خود، آزادی از نظارت‌های دیگران، حمایت از حیثیت و اعتبار خود و حمایت در برابر تفتیش‌ها و تجسس‌ها را شامل می‌شود (انصاری، ۱۳۸۳: ۵).

فورد^۱ (۲۰۰۲) تعاریف مختلف از حریم خصوصی را در شش دسته تقسیم‌بندی نموده است:

(۱) حریم خصوصی یعنی حق بر تنها ماندن؛

(۲) دسترسی محدود به خود و توانایی ایجاد مانع در برابر دسترسی‌های ناخواسته به انسان؛

(۳) محرمانگی و پنهان ساختن برخی امور دیگر؛

(۴) حمایت از شخصیت و کرامت؛

(۵) کنترل بر اطلاعات شخصی؛

(۶) صمیمیت و نزدیکی (فورد، ۲۰۰۲: ۴).

همانطور که مشاهده می‌شود برداشت‌های مختلفی از حریم خصوصی ارائه گردیده است. این برداشت‌ها در پاره‌ای مواقع با یکدیگر همپوشانی و در برخی دیگر تداخل دارند. دو گرایش کلی نسبت به حریم خصوصی به چشم می‌خورد:

(۱) برداشت‌های توصیفی از حریم خصوصی، یعنی توصیف می‌کند که در عمل و واقع چه چیزهایی بعنوان امور خصوصی حمایت شده‌اند.

(۲) برداشت‌های دستوری از حریم خصوصی، این برداشت‌ها از ارزش حریم خصوصی و حدود شایسته برای حمایت از آن صحبت می‌کنند (انصاری، ۱۳۸۳: ۷).

در مجموع باید گفت جای خالی تعریفی واحد از حریم خصوصی و برداشتن تعاریف چندگانه از آن احساس می‌شود. شاید بتوان بهترین تعریف از حریم خصوصی را چنین بیان نمود:

¹ Foord

«حریم خصوصی، آن بخش از زندگی هر انسان است که در آن از آزادی در برابر بازخواست و کیفر حقوقی، برخوردار می‌باشد و هرگونه تصمیم‌گیری درباره آن و نیز اطلاع، ورود و نظارت بر آن منحصراً در اختیار اوست و مداخله دیگران در آن یا دسترسی به آن بدون اذن او مجاز نیست».

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز به حریم خصوصی توجه کرده است اما تعریفی از آن ارائه نداده است. اگرچه نویسندگان بر این باورند که طیف وسیعی از اصول قانون اساسی بویژه در فصل حقوق ملت با مفهوم حریم خصوصی در ارتباط و وابستگی‌اند و در عین حال هیچ اصلی بصراحت به مسأله حریم خصوصی نپرداخته است، با این حال شاید بتوان اصل بیست و پنجم قانون اساسی را مرتبط‌ترین اصل با حریم خصوصی افراد دانست: «بازرسی و نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخبرات تلگرافی و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آنها، استراق سمع و هرگونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون». نحوه نگارش اصل هیچ منعی برای گسترش دایره شمول آن به مصادیق جدید نظیر نامه‌های الکترونیک ایجاد نمی‌کند. استثنای پایانی قانون مگر به حکم قانون؛ خود دایره وسیعی از اقدامات قانونی - قضایی را لازم می‌آورد. این استثنا به این معناست که موارد چنین تجسسی باید دقیقاً در قانون روشن شود و در هر مورد خاصی باید با حکم پیشین مقام قضایی وفق شرایط قانونی انجام گردد.

۲- مبانی حریم خصوصی

۲-۱- تأمین و حمایت خودمختاری فردی و رشد شخصیت انسان

بشر موجودی است که مجهز به وجدان، درک مسئولیت و اراده آزاد می‌باشد و همچنین موجودی است دارای شخصیت انسانی مستقل. انسان با توجه به همین استقلال شخصیت، فردی ممتاز از جامعه به حساب می‌آید. بشر در خود این احساس را دارد که می‌تواند در مورد اعمال، رفتار، کردار و گفتار خود تصمیم‌گیری و انتخاب نماید، و اختیار انجام یا عدم انجام کاری را دارد و مجبور به اطاعت از دیگری نیست، این حس طبیعی هر موجود انسانی است. نادیده گرفتن حق خلوت و تعرض به آن، این حس را جریحه‌دار، شخصت فرد را لگدمال و حق‌گزینش وی را نقض می‌نماید.

بشر برحسب طبیعت خود موجودی آزاد و مستقل است که دارای برخی حقوق جدانشدنی مثل حق حیات، حق آزادی، حق تحصیل و جستجوی خوشبختی و نیز حق داشتن امنیت می‌باشد. برای نیل و تحقق این حقوق لازم است که به خلوت دیگران احترام گذاشته شود زیرا تأمین امنیت زندگی خصوصی به اندازه امنیت مادی و حتی بیشتر برای فرد مهم و ضروری است. همچنین هدف افراد در جامعه فقط این نیست که مال و ثروت جمع کنند بلکه احترام، همواره بعنوان یک ارزش اساسی در هر جامعه‌ای شناخته شده و لازمه یک جامعه پیشرفته، متعالی و متمدن احترام و وجود آن در جامعه است. احترام به «حق خلوت و حریم خصوصی»

به گسترش ارزش‌های انسانی و نیز تأمین حیثیت و عظمت اعضاء جامعه کمک می‌کند و محترم بودن حریم خصوصی یکی از خواسته‌های افراد در جامعه است که بدون آن، پسرقت، بدگمانی، ناهنجاری در روابط افراد جامعه و نیز تنزل اخلاق، بر جامعه حکمفرما خواهد شد. تعرض به حق خلوت افراد و نیز افشاء زندگی خصوصی آنها، تحقیر، فشار روحی، خشم، نفرت، شرمساری و درد و رنج روحی و روانی را به ارمغان می‌آورد و ضربات جبران‌ناپذیری بر پیکر فرد وارد ساخته و در بسیاری موارد او را وادار به خودکشی و اعمال ضداجتماعی می‌کند (موسی‌زاده و مصطفی‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۸).

۲-۲- استقلال انحصاری در تصمیم‌گیری

حریم خصوصی چون محیطی است مربوط به شخص، طبیعی است که عواقب کارهایی که در آنجا صورت می‌گیرد، گریبان صاحب آن را خواهد گرفت. بر این اساس، هرگونه تصمیم‌گیری در حریم خصوصی، منحصراً در اختیار فرد است و هیچ فرد حقوقی یا حقیقی دیگری نمی‌تواند برای آن تصمیم‌گیری نماید؛ مگر با درخواست فرد صاحب حریم (اسکندری، ۱۳۸۹: ۱۵۹).

۲-۳- خفا یا محرمانه بودن و عدم جواز ورود به آن

چون انسان در حریم خصوصی‌اش آزاد است و می‌تواند بصورتی که سلیقه‌اش می‌پسندد زندگی کند و نیز چون حریم خصوصی، محیط راحتی و آسایش انسان است، طبیعتاً این محیط، محرمانه تلقی می‌شود و هر نوع سرک کشیدن به آن یا اطلاع‌یابی از آن، منوط به کسب مجوز از صاحب آن خواهد بود (اسکندری، ۱۳۸۹: ۱۵۹).

۲-۴- محدود نمودن ماهیت مداخله‌گر دولت

یکی دیگر از مبانی مهم که شناسایی حق بر حریم خصوصی را برای افراد جامعه ضروری و حتی واجب می‌سازد، وجود دولت همراه با قدرت و سلطه‌اش در جامعه است. از آنجاکه در هر جامعه‌ای حکومت و دولتی وجود دارد و هیچ چاره‌ای از قدرت و سلطه آن نیست، بایستی به دور موجودیت و شخصیت فرد حصار کشید تا قدرت زیاده‌خواه و سلطه‌جوی حاکم نتواند به این حریم تجاوز نماید (قاضی، ۱۳۷۸: ۱۴۰). یعنی با شناسایی حق خلوت بایستی فردیت و استقلال شخصیتی انسان را در برابر حکومت در امان نگه داشت. در واقع بایستی یکی از مبانی حق بر حریم خصوصی را محدود نمودن ماهیت توسعه‌طلب و احیاناً ستمگر قدرت دانست که اگر بی‌مهابا و بدون حد و مرز رها شود، ممکن است فرد را فدای مصلحت و امیال قدرت سیاسی کند همانطوری که حکومت‌های توتالیتری چون آلمان نازی با حذف قلمرو خصوصی، فردیت افراد را نابود و

هرگونه استعداد و شکوفایی را در آنها ریشه‌کن نمودند. بنابراین هدف اصلی باید ترسیم قلمرو شخصی در جهت نگرهبانی فردیت و استقلال شخصیتی فرد باشد و قانونگذار بایستی طوری مرزهای عملکرد دولت را محدود نماید که قدرت نتواند حتی المقدور به حریم خلوت اشخاص تجاوز کند بطوریکه برخی برای جداسازی محدوده دولت و فرد و ایجاد حفاظ‌های لازم در جهت حمایت از فرد انسانی، حیثیت، کرامت و شرافت او، از اندیشه‌های مربوط به حقوق فطری و طبیعی بهره جستند و «حق بر حریم خصوصی» را بعنوان یکی از حقوق فطری بشر معرفی نمودند (موسی‌زاده و مصطفی‌زاده، ۱۳۹۱: ۶۲).

۲-۵- مصلحت‌های جرم‌شناسی

یکی دیگر از مبانی شناسایی «حق بر حریم خصوصی» و اینکه زندگی خصوصی دیگران نباید افشاء شده و اسرار شخصی آنها محرمانه باقی بماند، در حیطه تحقیقات جرم‌شناسی واقع می‌شود. این عقیده در جرم‌شناسی وجود دارد که وقتی یک فردی از سوی دیگران در قالب خاصی توصیف شود، در نتیجه فشار اجتماعی به تغییر ادراک از خویشتن و رفتار خود دست خواهد زد (وایت و هینس، ۱۳۸۲: ۱۲۳-۱۲۵). تحقیقات جرم‌شناسی درباره مراحل انگ خوردن، ثابت می‌نماید که تعیین هویت افراد تحت عناوینی چون مظنون، بزهکار و مجرم دارای آثار منفی بصورت‌های گوناگون است. در نتیجه افراد بایستی در مقابل انگ‌زنی‌های پلیس و نهادهای مشابه و انتشار آن در رسانه‌های گروهی حمایت شوند چون احتمال آن هست که بسیاری از برچسب‌ها و انگ‌زنی‌ها نادرست و یا از روی قصد و غرض یا به خاطر اشتباهات قضایی باشد. لذا حفظ اسرار و زندگی خصوصی افراد و منع انتشار آنها، هم دارای منافع فردی است و هم اینکه می‌تواند از فعالیت‌های ضداجتماعی آینده برچسب‌خورها، پیشگیری نماید (مصطفی‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۱۱-۱۱۲).

۱۴۸

۲-۶- حفاظت در برابر پیشرفت تکنولوژی

امروزه زمانه در اثر پیشرفت علم و تکنولوژی فرق کرده است. وسایلی اختراع شده که آن را در محلی از قبیل خانه یا اداره و در یک نقطه پنهانی نصب می‌کنند که در یک مدت کلیه مذاکرات ساکنان و مراجعان به این محل را در نوارهایی ضبط و تحویل نصب کننده می‌دهد. امروزه موبایل‌هایی اختراع شده که قادر به عکس-برداری و فیلمبرداری بدون کمترین جلب توجه هستند، امروزه در سایه تکنولوژی، آزمایش‌های پزشکی، روانی و بدنی از افراد انجام می‌شود، و با استفاده از پیشرفت علم و فناوری و ابزارهای فنی در شخصیت انسان، کنجکاو و کاوش صورت می‌گیرد. از طریق روش‌های نوین تکنولوژی، مداخله در مکاتبات و مراودات تلفنی به آسان‌ترین شکل انجام می‌گیرد (کالو، ۲۰۱۱: ۳-۴).

در سایه تکنولوژی، امروزه دولت به مدرن‌ترین وسایل جاسوسی، تفتیش و استراق سمع دست یافته است حتی مجهز به وسایل فنی کشف حقیقت مثل ابزارهای کشف دروغ و داروهای شیمیایی تحریک کننده گشته است (هاشمی، ۱۳۸۴: ۲۸۷-۲۸۸). حتی بیم آن می‌رود که پیشرفت در زمینه روانشناسی و علوم وابسته به آن، روش‌های کاوش و تفتیش عقاید، افکار و احساسات را به ارمغان بیاورد؛ شاید به همین خاطر باشد که اکثر قوانین، تفتیش عقاید را ممنوع و برخی آن را جرم اعلام نموده‌اند. به هر حال امروز در عصری زندگی می‌کنیم که در آن تکنولوژی حکومت می‌کند و با مودیان‌ترین روش‌ها، نه تنها صلح و امنیت را به هم زده بلکه در صمیمانه‌ترین روابط زندگی افراد مداخلات ناروا کرده است. علم و صنعت و تکنولوژی را نه می‌توان از رشد و تکامل باز داشت و نه چنین کاری را باید کرد، ولی می‌توان و باید از آثار زیان‌آور و مضر آن جلوگیری نمود.

باید به تدوین قوانین شایسته، بشر را در برابر آثار زیان‌آور و مضر آن حمایت نمود و به افراد ضداجتماعی اجازه نداد که با سوء استفاده از پیشرفت تکنولوژی و خلاء قانون، شخصیت، شأن، کرامت، شرافت و زندگی خانوادگی و شخصی افراد را نابود سازند. حقوق هر جامعه، بایستی توانایی آن را داشته باشد که همگام با تکنولوژی حرکت کند. اگر حقوق و قوانین همراه و همگام با تکنولوژی متحول نشوند، عملاً شهروندان جامعه را در برابر آثار منفی ناشی از پیشرفت تکنولوژی و اعمال ضداجتماعی صورت گرفته توسط تبهکاران، اخاذان و سودجویان در اثر خلاء قانونی، بی‌دفاع خواهد گذاشت (موسی‌زاده و مصطفی‌زاده، ۱۳۹۱: ۶۴).

۳- موازین فقهی حریم خصوصی

دین مقدس اسلام بعنوان دینی جامع و کامل که خاتم ادیان الهی است، حریم خصوصی انسان‌ها را کاملاً مورد توجه قرار داده و برای آن اهمیتی فوق‌العاده قائل است. در کتاب و سنت گزاره‌های مختلفی وجود دارد که دلالت بر اهمیت حریم خصوصی انسان‌ها و مصونیت آن دارد (اسکندری، ۱۳۸۹: ۱۶۰). اصل کرامت انسانی، اصل احترام و آبرو و اصل لزوم کتمان سر از مهم‌ترین مبانی و اصول حمایت از حریم خصوصی در تعالیم اسلامی است. بطور خلاصه می‌توان دستورات اسلام را در این زمینه به چند دسته تقسیم نمود که به نمونه‌هایی از هر دسته اشاره می‌شود:

۳-۱- اصل لزوم کتمان سر

در تعالیم اسلامی بر کتمان سر تأکید بسیاری شده است. دستوراتی که در آنها از افراد خواسته شده است، اسرار و مسائل خصوصی خود را از دیگران مخفی نمایند. در وصیت‌های لقمان به فرزندش آمده است: «فإن

افتقرت يوماً فاجعل فقرک بینک و بین الله و لا تحدّث النَّاسَ بفقرک فتهون علیهم» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۵۳)؛ (ای فرزندم) اگر روزی نیازمند شدی، نیاز خویش را بین خود و خدایت نگهدار و فقر خویش را به کسی خبر نده؛ چون در نظر آنان حقیر خواهی شد. و یا در باب مسائل زناشویی به نقل از رسول اسلام (ص) آمده است: «و قال (ص): تعلّموا من الغراب ثلاث خصال استتاره بالسّقاد و بکوره فی طلب الرّزق و حذره» (شیخ صدوق، ۱۴۱۴ق: ۴۸۲)؛ سه خصلت را از کلاغ بیاموزید: آمیزش مخفیانه، صبح زود دنبال روزی رفتن و احتیاط آن را.

۳-۲- اصل کرامت انسانی

می‌توان کرامت ذاتی را اینگونه تعریف نمود: کرامت ذاتی به آن نوع شرافت و حیثیتی گفته می‌شود که تمام انسان‌ها به جهت استقلال ذاتی، توانایی بالقوه و وجه و نفخه الهی که دارد بطور فطری و یکسان از آن برخوردار هستند.

در تعالیم اسلامی، کرامت ذاتی انسان نه بر مبنای یک امر قراردادی و اعتباری و یا عقلایی صرف، بلکه بر اساس یک امر هستی‌شناختی اصیل که ریشه در ذات خلقت بشری دارد، می‌باشد. کرامت انسانی و احترام به مقام والای اشرف مخلوقات، سنت الهی و سیره برگزیدگان و صالحان است. حفاظت از تمامیت روحی و جسمی انسان از آنجائیکه خلیفه خداوند در زمین است و جلوه‌ای از وجود لایزال الهی می‌باشد، امری بایسته و واجب محسوب می‌گردد. لذا هرگونه مداخله، تجسس، پی‌جویی اطلاعات، نگاه کردن و افشای اطلاعات شخصی افراد که ایشان تمایلی به افشا آنها ندارند و باعث وهن و تحقیر ایشان شود، منافی این کرامت ذاتی است. اطلاعاتی از قبیل بیماری‌های جنسی، عیوب رفتاری یا گفتاری، مشکلات خانوادگی، پیشینه منفی افراد و گناهان و معاصی گذشته ایشان، اطلاعاتی هستند که ممکن است شخص رضایت به افشای آنها نداشته باشد و در صورت آگاهی یافتن و افشای این اطلاعات (ولو نزد یک نفر) حیثیت و شرافت شخص از بین برود و یا اینکه حتی وی از افشاء آنها احساس خجالت، سرافکنندگی و انزوا نماید. از این روست که با افشای این اطلاعات کرامت ذاتی بشر از بین می‌رود و برای حفظ این کرامت ذاتی لازم است حریم خصوصی اشخاص مورد حمایت قرار گیرد (قهفرخی و مسعودیان، ۱۳۹۱: ۹۰).

در تعالیم اسلامی، دستوراتی است که در آنها از افراد خواسته شده است، بدون اجازه به خانه کسی وارد نشوند. خداوند متعال می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتَسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِن قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ»؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید به خانه‌هایی که خانه‌های شما نیست،

داخل مشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن سلام گویند. این برای شما بهتر است؛ باشد که پند گیرید و اگر کسی را در آن نیافتید، پس داخل آن مشوید تا به شما اجازه داده شود و اگر به شما گفته شد برگردید، برگردید که آن برای شما بهتر است و خدا به آنچه انجام می‌دهید داناست.

حتی از اهل یک خانه نیز خواسته شده است که برای ورود به اتاق پدر و مادر در ساعت‌های خاصی اجازه بگیرند. خداوند متعال می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ حَكِيمٌ وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، قطعاً باید غلام و کنیزهای شما و کسانی از شما که به (سن) بلوغ نرسیده‌اند، سه بار در شبانه روز از شما کسب اجازه کنند؛ پیش از نماز بامداد و نیمروز که جامعه‌های خود را بیرون می‌آورید و پس از نماز شامگاهان. این سه هنگام، اوقات خصوصی شماست. نه بر شما و نه بر آنان گناهی نیست که غیر از این سه هنگام گرد یکدیگر بچرخید و با هم معاشرت نمائید. خداوند آیات خود را اینگونه برای شما بیان می‌کند و خدا دانای سنجیده‌کار است و چون کودکان شما به سن بلوغ رسیدند، باید از شما کسب اجازه کنند؛ همان‌گونه که آنان که پیش از ایشان بودند، کسب اجازه می‌کردند. خدا آیات خود را اینگونه برای شما بیان می‌دارد و خدا دانای سنجیده‌کار است.

۳-۳- اصل احترام و حفظ آبرو

در تعالیم اسلامی، هرگونه هتک عرض و آبروریزی اشخاص حرام بوده و شدیداً مورد تقبیح قرار گرفته است. احترام و ارزش انسان در حدی است که هرگونه تعرض و مخدوش نمودن آبرو و عرض مسلمان شدیدترین عقوبت‌ها را دارد. وجوب دفاع از آبرو در کتب فقهی در عرض دفاع از نفس آمده است (سبزواری، ۱۴۱۳: ۱۵۸؛ مدنی کاشانی، ۱۴۱۰: ۱۰۹). حفظ آبرو در احادیث شیعه از حفظ هر امر دیگری نیز ارزشمندتر شناخته شده است (قهفرخی و مسعودیان، ۱۳۹۱: ۹۱).

برخی از دستوراتی که در آنها از افراد خواسته شده است، احترام و حرمت دیگران را حفظ نموده و نسبت به اسرار دیگران تجسس نکنند عبارتند از:

^۱ سوره نور، آیه ۵۸ و ۵۹.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا»؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید از بسیاری از گمان‌ها بپرهیزید که پاره‌ای از گمان‌ها گناه است و نسبت به اسرار دیگران تجسس مکنید. امام سجاد (ع) می‌فرماید: «و اما حقّ جارک فحفظه غائباً و إکرامه شاهداً و نصرته إذا کان مظلوماً و لا تتبّع له عورة» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۷)؛ و اما حق همسایه‌ات این است که در غیاب‌اش او را حفظ نمایی و در حضورش او را گرامی بداری و هرگاه به او ظمی شود یاری‌اش کنی و درصدد جستجوی راز او نباشی. امام صادق (ع) به نقل از پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «لا تطلبوا عثرات المؤمنین فإنّ من تتبّع عثرات أخیه تتبّع الله عثراته و من تتبّع الله عثراته یفضحه، ولو فی جوف بیته» (کلینی، ۱۳۶۵: ۳۵۵)؛ لغزش‌های مومنان را مجوید؛ زیرا هر کس لغزش‌های برادرش را جستجو و پیگیری نماید، خداوند لغزش‌هایش را پیگیری می‌نماید و هر کس را که خداوند لغزش‌هایش را پیگیری نماید، او را مفتضح و بی‌آبرو می‌کند؛ گرچه در اندرون خانه‌اش باشد.

همچنین، امام صادق (ع) به نقل از پدر بزرگوارشان به نقل از رسول گرامی اسلام (ص) می‌فرمایند: «إیاکم و الظنّ فإنّ الظنّ أكذب الكذب و کونوا إخواناً فی الله کما أمرکم الله لا تتنافروا و لا تجسسوا و لا تتفاحشوا» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۵۲)؛ از گمان بد بپرهیز؛ زیرا دروغ‌ترین دروغ است و برادر خدایی و دینی باشید، همانطور که خداوند شما را فرمان داده است و نسبت به یکدیگر نفرت نداشته باشید و تجسس نکنید و همدیگر را فحش ندهید.

۳-۴- اصل رازداری

در تعالیم اسلامی دستوراتی وجود دارد که در آنها از افراد خواسته شده است در صورتی که از سرّ کسی اطلاع یافتند، آن را فاش نکنند. عبدالله بن سنان می‌گوید: به امام صادق (ع) عرض کردم: «عورة المؤمن علی المؤمن حرام قال: نعم. قلت تعنی سفلیه؟ قال: لیس حیث تذهب إنّما هی إذاعة سرّه» (کلینی، ۱۳۶۵: ۳۵۸)؛ عورت مومن بر مومن حرام است؟ فرمود: بله. عرض کردم: مقصود شما اسافل اعضای اوست؟ فرمودند: آن‌طور که تو می‌پنداری نیست؛ بلکه مقصود، فاش کردن سرّ اوست.

امام علی (ع) در وصف مومن می‌فرماید: «لا یهتک سترأ و لا یکشف سرأ» (کلینی، ۱۳۶۵: ۲۲۶)؛ نه پرده‌داری می‌کند و نه سرّی را فاش می‌نماید. همچنین امام موسی بن جعفر (ع) می‌فرماید: «ثلاثة یستظنون بظلّ عرش الله یوم لا ظلّ إلا ظلّه رجل زوج أخاه المسلم أو اخدمه أو کتم له سرأ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۵۶)؛ سه کس در زیر سایه عرش خداوند هستند، در روزی که هیچ سایه‌ای جز سایه آن نیست: کسی که برادر مسلمان‌اش را همسر دهد یا او را خدمت کند یا سرّ او را کتمان نماید.

همچنین، افشای سر دیگران خیانت محسوب شده است. پیامبر (ص) خطاب به ابوذر فرمود: «یا أباذر! المجالس بالأمانة و إفشاؤك سرّ أحيك خيانة» (جرعاملی، ۱۴۱۴: ۱۶۴)؛ ای اباذر! مجالس، امانت هستند و افشا کردن سرّ برادرت خیانت است.

۳-۵- دفاع در مقابل متجاوز

در تعالیم اسلامی دستوراتی است که در آنها امر به دفاع در مقابل متجاوز به حریم خصوصی آمده است و خون متجاوز را هدر اعلام نموده است (اسکندری، ۱۳۸۹: ۱۶۳). برای نمونه:

الف) در روایت صحیح از امام صادق (ع) آمده است: «أیما رجل اطلع علی قوم فی دارهم لينظر إلی عوراتهم فرموه ففقتوا عینیه أو جرحوه فلا دیة له» (کلینی، ۱۳۶۵: ۲۹۰)؛ هر مردی سر به خانه‌های مردم بکشد تا به عورات و امور پنهان و خصوصی آنها نگاه کند و آنان به او تیراندازی کنند و چشمش را کور کنند یا او را زخمی کنند، دیه ندارد.

ب) عبدالله بن سنان در روایت صحیح چنین نقل می‌کند: «سمعت أبا عبدالله (ع) یقول - فی رجلٍ أراد امرأة علی نفسها حراماً - فرمته بحجر فأصاب منه مقتلاً قال لیس علیها شیء فیما بینها و بین الله عزّ و جلّ و إن قدّمت إلی إمام عادل أهدر دمه» (کلینی، ۱۳۶۵: ۲۹۱)؛ شنیدم امام صادق (ع) - درباره مردی که قصد کار حرام با زنی را داشت و آن زن به طرف او سنگی انداخت و او را کشت - فرمود: بین آن زن و خدا، چیزی بر او نیست و اگر پیش امام عادل برده شود، خون مرد متجاوز را هدر اعلام می‌کند.

۳-۶- برخورد قانونی با متجاوزین

گزاره‌هایی دلالت دارند بر اینکه تجاوز به حریم خصوصی انسان‌ها قابل پیگرد قانونی است. برخورد پیامبر (ص) با سمره بن جندب، نمونه‌ای از این گزاره‌ها است (اسکندری، ۱۳۸۹: ۱۶۳). در روایات آمده است که سمره بن جندب در داخل باغ مردی از انصار، نخل (درخت خرمايي) داشت و منزل انصاری نیز در همان باغ بود. سمره، مرتب برای سرکشی به نخلش می‌رفت و اجازه نمی‌گرفت. مرد انصاری به وی گفت که هنگام ورود، اجازه بگیرد؛ اما سمره نپذیرفت. مرد انصاری از او به پیامبر (ص) شکایت کرد و (قضیه را) به آن حضرت گزارش کرد. پیامبر به دنبال سمره فرستاد و او را از سخن انصاری و شکایت‌اش باخبر کرد و به او فرمود: هرگاه قصد ورود به باغ را داری، اجازه بگیر. اما او نپذیرفت، حضرت پیشنهاد خرید نخل را به قیمتی بسیار بالا، به او داد. اما باز هم نپذیرفت. پیامبر فرمود: در مقابل آن نخلی برای شما در بهشت خواهد بود. او این بار هم نپذیرفت. حضرت به مرد انصاری فرمود: «ذهب فاقلعها و ارم بها إلیه فإنه لا ضرر و لا ضرار» (کلینی، ۱۳۶۵: ۲۹۲)؛ برو نخل او را بکن و جلوی او بینداز؛ چون در اسلام ضرر زدن نیست.

علاوه بر روایتی که ذکر شد، در جائیکه جان، آبرو و مال فردی مورد تعرض قرار گیرد و او چاره‌ای غیر از دفاع نداشته باشد، اگر دفاع او منجر به قتل متجاوز شود، دیه‌ای بر او نیست. طبیعی است که اگر کسی از متجاوز به حریم خصوصی و تحدید کننده آن، به مراجع قضایی شکایت کند، قابل پیگرد قضایی خواهد بود. اینها نمونه‌های کوچکی از دستورات اسلام در این زمینه است. به تبع تأکیدات اسلام بر حریم خصوصی و اهمیت فوق‌العاده‌ای که برای آن قائل است، مسأله حریم خصوصی و رعایت آن، جزء فرهنگ مسلمانان شده است و در قوانین کشورهای اسلامی نیز مورد توجه قرار گرفته است. از آن جمله می‌توان به قوانین جمهوری اسلامی ایران اشاره کرد که مسأله حریم خصوصی را بنحو شایانی مورد توجه قرار داده است (اسکندری، ۱۳۸۹: ۱۶۴) که در بخش بعدی به آن پرداخته می‌شود.

حضرت امام خمینی (ره) نیز هنگامی که احساس کرد عده‌ای از عوامل اجرایی حکومت به بهانه‌گزینی افراد، به تتبع از عثرات مردم می‌پردازند و در زندگی خصوصی آنان دخالت می‌نمایند، در بیست و چهارم آذر ماه سال ۱۳۶۱ فرمانی هشت ماده‌ای در این زمینه خطاب به مسئولان نظام صادر نمود و آنان را به شدت از این کار منع کرد (موسوی خمینی، ۱۳۷۸: ۱۳۹).

کشورهای اسلامی دیگر نیز در قوانین و مقررات خود کم‌وبیش به حریم خصوصی توجه داشته‌اند. علاوه بر قوانین داخلی کشورهای اسلامی، در اسناد بین‌المللی اسلامی نیز حریم خصوصی مورد توجه قرار گرفته است. نمونه‌ای از این توجه را می‌توان در «اعلامیه اسلامی حقوق بشر» دید که در تاریخ پانزدهم مرداد سال ۱۳۶۹ مطابق با پنجم اوت ۱۹۹۰ میلادی و چهاردهم محرم‌الحرام ۱۴۱۱ هـ ق در شهر قاهره، به تصویب وزرای امور خارجه کشورهای اسلامی رسید. در مواد (۱۲)، (۱۳)، (۱۴)، (۱۸) و (۲۰) این اعلامیه، بر رعایت حریم خصوصی افراد تأکید شده است (مهرپور، ۱۳۷۴: ۳۹۵). همین اعلامیه بعداً با تغییراتی به تصویب اعضای سازمان کنفرانس اسلامی رسید و در ماده (۱۸) آن، حریم خصوصی مورد تأکید قرار گرفت (بسته‌نگار، ۱۳۸۰: ۶۴).

۴- موازین حقوقی حریم خصوصی در حقوق ایران

۴-۱- حریم خصوصی در حقوق موضوعه ایران

در نظام حقوقی ایران، حریم خصوصی بصورت مشخص حمایت نشده است. حقوق و آزادی‌هایی که تحت عنوان حریم خصوصی حمایت می‌شوند، بطور ضمنی و در بطن سایر قواعد حقوقی ایران مورد حمایت قرار گرفته‌اند. قانون اساسی، قانون مجازات اسلامی، قانون آئین دادرسی کیفری، قوانین و مقررات مربوط به ارتباطات پستی، تلفنی و اینترنتی و قانون مطبوعات در زمره قوانین و مقرراتی هستند که گاه ضمنی و گاه صریح، از برخی مصادیق حریم خصوصی حمایت کرده‌اند. میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی که دولت

ایران به آن ملحق شده است تنها منبعی است که بطور صریح، بر حمایت از حریم خصوصی در نظام حقوقی ایران تأکید دارد.

۲-۴- حریم خصوصی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

قانون اساسی در کشور دارای جایگاه و اهمیت خاصی است که اهمیت ویژه آن در میان سایر قوانین در حقیقت به علت ارتباطی است که این قانون با ساختار کلی حقوقی و سیاسی هر کشور دارد. احترام به قانون، ضامن ثبات و تداوم و استحکام چهارچوب‌های دولت-کشور و رژیم سیاسی مستقر در هر جامعه و کشوری است. به هر حال قانون اساسی هر کشور چهارچوب کلی قوانین را نشان می‌دهد (قاضی، ۱۳۸۳: ۴۶). از این‌رو، در ارتباط با حریم خصوصی باید گفت: برخلاف قوانین اساسی کشورهایی که از حریم خصوصی بصورت مشخص در قالب اصل یا اصول خاصی حمایت کرده‌اند، در قانون اساسی ایران متن خاصی وجود ندارد که از حریم خصوصی به این عنوان، حمایت کرده باشد. اما به نوعی مواردی از جمله حریم خلوت و تنهایی، حریم مکانی، حریم اطلاعات، حریم ارتباطات و حریم جسمانی مورد توجه قرار گرفته است. در واقع در قانون اساسی ایران، که ملهم از قرآن مجید و دستورات اسلام است، اگرچه به کلمه حریم خصوصی بطور صریح نشده است اما در تحلیل چند اصل مهم قانون اساسی، به وضوح می‌توان توجه خاص اما ناکافی به مفهوم حریم خصوصی را مشاهده کرد. مثلاً در اصل ۱۹، ۲۰، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۳۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۳۰، ۳۲، ۳۵، ۳۸، ۳۹، ۴۰ و ۴۲ به این موارد اشاره شده است (هاشمی، ۱۳۸۴: ۱۶۹).

۱۵۵

۳-۴- حریم خصوصی در قانون آئین دادرسی کیفری

قانون آئین دادرسی کیفری که قانون تضمین کننده حقوق و آزادی‌های تعیین شده محسوب می‌شود، موثرترین وسیله برای عملی کردن حمایت از حریم خصوصی است. بطوریکه با نگاهی اجمالی به برخی مواد این قانون می‌توان میزان حمایت واقعی از حریم خصوصی را احراز کرد. البته تنها از طریق استناد به یک یا چند ماده می‌توان میزان حمایت واقعی از حریم خصوصی را احراز کرد که حریم خصوصی حمایت شده و این حمایت به چه میزان است. بلکه باید با مطالعه همه مواد این قانون روح آئین دادرسی موجود را کشف کرد. در میان قوانین آئین دادرسی، آئین دادرسی کیفری در مقایسه با سایر قوانین (قانون آئین دادرسی مدنی و اداری) اهمیت بیشتری دارد. زیرا در این قانون بیش از سایر قوانین آئین دادرسی، قدرت حکومت و مأموران دولت در تعرض به حقوق و آزادی‌های فردی و اجتماعی محدود می‌شود (زراعت، ۱۳۸۲: ۴۶).

۴-۴- حریم خصوصی در قانون مجازات اسلامی

در قانون مجازات اسلامی نیز احکام مهمی درباره حریم خصوصی و حمایت از آن به چشم می‌خورد که در برخی موارد بطور ضمنی و تلویحی از حق داشتن حریم خصوصی حمایت شده است. در برخی دیگر از مواد آن بطور صریح و روشن از مصادیق حق حریم خصوصی دفاع شده است و برای نقض کنندگان آن مجازات پیش‌بینی گردیده است. اما کلمات و عبارات‌های این احکام مانند سایر قوانین مرتبط با حریم خصوصی، کلی بوده جنبه کیفی و تفسیری دارند و رویه قضایی نیز اقدامی جهت تدقیق و تفسیر این احکام انجام نداده است. قابل توجه اینکه در قانون مجازات اسلامی بر آزادی شخصی افراد ملت و حمایت از حریم خصوصی آنها تاکید دارد. همچنین در حمایت از حریم خصوصی جسمانی، برای اشخاصی که به حبس یا توقیف غیرقانونی افراد ملت اقدام می‌کنند مجازات‌هایی در نظر گرفته است (واعظی و علی‌پور، ۱۳۸۹: ۱۵۲).

۴-۵- حریم خصوصی در قانون آزادی اطلاعات

در قرن ۲۱، آزادی دسترسی به اطلاعات دولتی که بعنوان بخشی از آزادی اطلاعات یا جریان آزاد اطلاعات قلمداد می‌شود، یکی از مهم‌ترین اصول حقوق بشر است. از این نظر کشورهایی که به ساختار حکومتی نمی‌توانند دسترسی آحاد جامعه به اطلاعات را تضمین کنند، در زمره کشورهای ناقض حقوق بشر به شمار می‌روند. کشورهای دموکراتیک مدت‌ها است که ضرورت تدوین عمومیت اسناد دولتی یا قانون آزادی اطلاعات و ارتباطات و ایجاد فضای سبیرنتیک، جریان آزاد اطلاعات، جزء حتمی جامعه جدید محسوب شده و دیر یا زود همه کشورها ناچار به پذیرش این اصل خواهند شد. براساس قانون آزادی اطلاعات، دولت مکلف است که امکان دسترسی به اسناد، مدارک و گزارش‌ها را برای مدت زمان تعیین شده فراهم سازد. البته این حق، بی‌قید و شرط نیست و رعایت موازینی برای آن پیش‌بینی شده است. در این قانون حق حریم خصوصی در چند ماده از جمله ماده (۱۴)، (۱۵)، (۱۶)، (۱۷) و (۱۸) مورد توجه قرار گرفته است (واعظی و علی‌پور، ۱۳۸۹: ۱۵۹).

۴-۶- حریم خصوصی در منشور حقوق شهروندی

در منشور حقوق شهروندی که در ۹ آذر ۱۳۹۵ منتشر شد، موضوع حریم خصوصی بعنوان یکی از موضوعات و مسائل انسانی و حقوق یک شهروند همانند دیگر قوانین و مقررات بصورت ضمنی از برخی مصادیق حریم خصوصی حمایت شده است که این مواد از ماده (۳۶) تا (۴۲) این منشور می‌باشند. در این منشور آمده است که: حق هر شهروند است که حریم خصوصی او محترم شناخته شود. محل سکونت، اماکن و اشیاء خصوصی و وسایل نقلیه شخصی از تفتیش و بازرسی مصون است، مگر به حکم قانون (ماده ۳۶). همچنین، تفتیش، گردآوری، پردازش، بکارگیری و افشای نامه‌ها اعم از الکترونیکی و غیرالکترونیکی، اطلاعات و داده‌های شخصی و نیز سایر مراسلات پستی و ارتباطات از راه دور نظیر ارتباطات تلفنی، نامبر،

بی‌سیم و ارتباطات اینترنتی خصوصی و مانند این‌ها ممنوع است مگر به موجب قانون (ماده ۳۷). بر این اساس حریم خصوصی اشخاص در همه محترم شمرده می‌شود مگر در مواقعی که به حکم قانون، اجبار یا الزامی به ورود به حریم خلوت افراد وجود داشته باشد.

مطابق با حقوق شهروندی حتی مسئولین نیز حق افشا یا بیان اسرار افراد جامعه را ندارند. حق شهروندان است که از اطلاعات شخصی آنها که نزد دستگاه‌ها و اشخاص حقیقی و حقوقی است، حفاظت و حراست شود. در اختیار قرار دادن و افشای اطلاعات شخصی افراد ممنوع است و در صورت لزوم به درخواست نهادهای قضایی و اداری صالح منحصراً در اختیار آنها قرار می‌گیرد. هیچ مقام و مسئولی حق ندارد بدون مجوز صریح قانونی، اطلاعات شخصی افراد را در اختیار دیگری قرار داده یا آنها را افشا کند (ماده ۳۹). هرگونه بازرسی و تفتیش بدنی باید با رعایت قوانین، احترام لازم و با استفاده از روش‌ها و ابزار غیراھانت‌آمیز و غیرآزار دهنده انجام شود. همچنین آزمایش‌ها و اقدامات پزشکی اجباری بدون مجوز قانونی ممنوع است.

کنترل‌های صوتی و تصویری خلاف قانون در محیط‌های کار، اماکن عمومی، فروشگاه‌ها و سایر محیط‌های ارائه خدمت به عموم، ممنوع است (ماده ۴۱) و در نهایت اینکه حق شهروندان است که حرمت و حریم خصوصی آنها در رسانه‌ها و تریبون‌ها رعایت شود. در صورت نقض حرمت افراد و ایجاد ضرر مادی یا معنوی، مرتکبین طبق مقررات قانونی مسئول و موظف به جبران خسارت می‌باشند (ماده ۴۲).

این قوانین در حمایت از حریم خصوصی افراد جامعه آورده شده‌اند بدون آنکه به ضمانت اجرای مشخص و ۱۵۷ معینی جهت صیانت و مراقبت از این قوانین اشاره شود و تا زمانی که این منشور به قانون تبدیل نشود نمی‌توان انتظار زیادی از آن داشت.

نتیجه‌گیری

در مباحث مطروحه در این تحقیق سعی بر این گردیده تا ضرورت تدوین قانونی خاص و جامع را عرصه حفظ حریم خصوصی و رعایت حقوق شهروندی، بیان شود. هرچند مقررات و قوانین حاکم ایران قواعد و تشریفات برای حفظ حریم خصوصی و رعایت حقوق شهروندی افراد ذکر نموده لیکن مقررات ناقص، مبهم و دارای اشکالات موجود نمی‌تواند حافظ حریم خصوصی و احیا کننده حقوق شهروندی باشد. قانونگذار در عرصه ظریف و دقیق حقوق شهروندی و حریم خصوصی افراد ایجاب می‌کند که در وهله نخست مفاهیم را به صراحت و روشنی تعریف نموده تا محدوده و قلمرو آن معین گردد و سپس سعی در تبیین حقوق شهروندی و ذکر مصادیق آن نماید. مفهوم حریم خصوصی باید روشن شود تا زمینه سوء استفاده از تجاوز به آن و نقض حقوق شهروندی از بین رفته و مردم و آحاد افراد جامعه از فضیلت حقوق شهروندی که از الطاف الهی و فطری به

انسان‌هاست، متمتع گردند. یکی از مهمترین روش‌های قواعد قانونی در این عرصه این است که تشریفات رسیدگی قضایی را از حالت تشریفاتی خارج شده و کاربری و عملیاتی گردد پیش‌بینی ضمانت اجرا یا اجرای مناسب قانون با بهره‌گیری از ضمانت‌های اجرای مدنی کیفری و انتظامی و قضایی بسیار لازم و ضروری است بنحویکه نقض حریم خصوصی و حقوق شهروندی افراد جرمی مهم تلقی گردد.

این ضمانت‌اجراها موجب می‌شود مقامات قضایی و اداری و انتظامی و اطلاعاتی در تحقیقات و روش‌های بکار گرفته شده خود دقت بیشتری معمول دارند و از نقض قواعد و تشریفات قانونی که متضمن حفظ حریم خصوصی افراد است خودداری نمایند که با توجه به جمیع مباحث مطروحه تهیه و تدوین قانونی خاص در عرصه حریم خصوصی و حقوق شهروندی با در نظر گرفتن دکترین حقوقی بنحو متمرکز توسط مجلس شورای اسلامی لازم است.

درنهایت اینکه، اصول موجود در قانون اساسی جمهوری اسلامی، بعنوان یک اصل اهمیت دارند، اما تا زمانی که بعنوان قوانین نباشند، هرگز صورت اجرایی پیدا نمی‌کنند. برای تحقق این هدف، ابتدا باید منشور حقوق شهروندی به قانون تبدیل شود تا این اصول کاربردی تر شود.

فهرست منابع

۱۵۸

فارسی:

۱- قرآن مجید.

۲- اسکندری، مصطفی (۱۳۸۹)، «ماهیت و اهمیت حریم خصوصی»، فصلنامه حکومت اسلامی، س ۱۵، ش ۴.

۳- انصاری، باقر (۱۳۸۶)، حقوق حریم خصوصی، تهران: انتشارات سمت.

۴- انوری، حسن (۱۳۸۱)، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: انتشارات سخن.

۵- بسته‌نگار، محمد (۱۳۸۰)، حقوق بشر از منظر اندیشمندان، تهران: شرکت سهامی انتشار.

۶- خمینی، سیدروح‌اله (۱۳۷۹)، تحریر الوسیله، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

۷- خمینی، سیدروح‌اله (۱۳۷۸)، صحیفه امام، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

۸- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳)، لغتنامه، زیر نظر: محمد معین و سیدجعفر شهیدی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۹- زراعت، عباس (۱۳۸۲)، اصل آئین دادرسی کیفری ایران، تهران: انتشارات مجد.

۱۰- قاضی شریعت‌پناهی، ابوالفضل (۱۳۷۸)، بایسته‌های حقوق اساسی، تهران: نشر میزان.

۱۱- قاضی شریعت‌پناهی، ابوالفضل (۱۳۸۳)، حقوق اساسی و نهادهای سیاسی، تهران: نشر میزان.

۱۲- قهفرخی، سجاد (۱۳۹۲)، «حریم خصوصی فیزیکی افراد در آینه فقه و حقوق ایران»، فصلنامه پژوهش‌های

فقهی، ش ۱۳.

- ۱۳- قهفرخی، سجاد و مسعودیان، مصطفی (۱۳۹۱)، «حمایت از حریم خصوصی اشخاص در منظر آیات و روایات»، پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم، س ۳، ش ۲.
- ۱۴- مصطفی‌زاده، فهیم (۱۳۸۵)، «شناخت و بررسی حق خلوت بعنوان یکی از مصادیق حقوق شهروندی»، مجموعه مقالات، مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه.
- ۱۵- موسی‌زاده، ابراهیم و مصطفی‌زاده، فهیم (۱۳۹۱)، «نگاهی به مفهوم و مبانی حق بر حریم خصوصی در نظام حقوقی عرفی»، بررسی‌های حقوق عمومی، س ۱، ش ۲.
- ۱۶- مهرپور، حسین (۱۳۷۴)، حقوق بشر در اسناد بین‌المللی و موضع جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات اطلاعات.
- ۱۷- واعظی، سیدمجتبی و علی‌پور، سیدعلی (۱۳۸۹)، «بررسی موازین حقوقی حاکم بر حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق ایران»، فصلنامه حقوق خصوص، س ۷، ش ۱۷.
- ۱۸- وایت، راب و هینس، فیونا (۱۳۸۲)، درآمدی بر جرم و جرم‌شناسی، ترجمه: میر روح‌اله صدیق بطحائی اصل، تهران: نشر دادگستر.
- ۱۹- هاشمی، سعید (۱۳۸۴)، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، تهران: نشر میزان.

عربی:

۱۵۹

- ۲۰- ابوالحسین، احمد بن فارس بن زکریا (۱۴۰۴)، معجم مقاییس اللغة، تحقیق و ضبط: عبدالسلام محمد هارون، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ۲۱- حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴)، وسائل الشیعه، قم: موسسه آل‌البیت.
- ۲۲- سبزواری، سیدعبدالعلی (۱۴۱۳)، مهذب الاحکام، قم: نشر دفتر آیة‌اله سبزواری.
- ۲۳- شهید ثانی (۱۴۱۹)، مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، قم: موسسه معارف اسلامی.
- ۲۴- شیخ صدوق (۱۴۱۴)، من لایحضره الفقیه، تصحیح و تعلیق: علی‌اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ۲۵- فخر المحققین (حلی)، محمد بن حسن بن یوسف (۱۳۸۷)، ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد، قم: انتشارات اسماعیلیان.
- ۲۶- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵)، الکافی، تصحیح و تعلیق: علی‌اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۲۷- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳)، بحار الانوار، بیروت: موسسه الوفا.
- ۳۸- مدنی کاشانی، رضا (۱۴۱۰)، کتاب القصاص للفقهاء و الخواص، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ۲۹- نجفی، محمدحسین (۱۳۶۴)، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

لاتین:

30- Calo, M. R. (2011). "The Boundaries of Privacy Harm", *Inland Law Journal*, Vol.86: 1.

31- Foord, K (2002). *Defining Privacy*. VLRC.

